

Megjelenés helye:

Juhász Erika: *A kiscsoportok lélektanának vázlatja*. In: Éles Cs – Kálmán A (szerk.): *Kihívások és közvetítések*. [Acta Andragogiae et Culturae sorozat 18. szám.] Debrecen: DE, 2000. 104-113. p.

Juhász Erika:

A KISCSOPORTOK LÉLEKTANÁNAK VÁZLATA

*„A csoport összekötő láncszem az
individuum és a társadalom között.”
(Jacob Moreno)*

A csoport pszichés aspektusait vizsgáló számos mű általánosan foglalkozik a címben foglalt témával. Ezek a kiscsoportról csak mint egy lehetséges csoporttípusról beszélnek, és ezen a téren rövidek is a leírásaik. Így jelenleg arra vállalkozom, hogy az alapvető csoportlélektani jellegzetességeket a kiscsoportokra vonatkoztatva mutatom be. A leírásom alapjául egyrészt a szakirodalom részelemei szolgáltak; másrészt ezt kiegészítettem saját tapasztalataimmal és a korábbi kutatásaimban végzett csoportvizsgálatok tanulságaival; harmadrészt hipotézisjellegű felvetéseket is tettem, amelyeket későbbi kutatásokkal kívánok alátámasztani.

I. A csoportlélektan kutatásának rövid története

A csoport lélektani vizsgálatait esetén a kiindulópont, amellyel minden kutató szembekerül (CSEPELI, Gy. 1989; HORVÁTH, M. 1990; PATAKI, F. 1980), az egész pontosan körvonalazható kutatástörténeti háttér. Ez a terület ugyanis tudományos szempontból a kapitalizmus korában, a polgári társadalomnak a hagyományos csoportformák elszigeteltségét felváltó tagolt csoportkeretében vált jelentőssé. A csoport léte történelmi-társadalmi szükségszerűség, olyan szociológiai-

szociálpszichológiai terület, amelynek strukturális és dinamikus jegyei vizsgálhatók és leírhatók, és erre a vizsgálatra és leírásra a csoportlélektan tudományága vált hivatottá.

Három fő kezdeményezés és az ezekből kialakult iskolák – irányzatok tanulmányozása jelenti a tudományos történeti alapot a **csoportkutatások** terén.

◆ Az **emberi kapcsolatok** (human relations) irányzata az egyik jelentős mérföldkő a csoportkutatás területén. Ennek a kezdeményezésnek az említésekor *Elton Mayo* neve szerepel legtöbbször kiemelten, aki a Harvard Business School egyik kutatócsoportjának tagjaként végzett kísérleteket. (Részletes leírása: *Vezetés – szervezés I.* 1995:34-35.) Ezeknek a csoportlélektan szempontjából a fő konzekvenciája az volt, hogy az emberek viselkedésének, teljesítményének legfőbb befolyásolója a motiváció, a csoportthatalás és a társas közeg. (A korábbi elképzelések – pl. *Taylor* elmélete – kizárólag az előírások teljesítését és a magasabb bérezést tekintették meghatározónak.)

◆ A másik jelentős forrás a **szociometriai** irányzat. Ennek „atyjaként” *Jacob Moreno*t nevezhetjük meg. Különböző körülmények között és teljesen eltérő jellegű intézményekben – így például hadifogolytáborban, leánynevelő intézetben – végzett vizsgálatai (részletesen leírva l.: CSEPELI, Gy. 1989:69-70) vezettek az emberi csoportok emocionális, társas-vonzalmi rétegének feltárásához. Nézete szerint a csoportot alkotó egyének egymáshoz fűződő érzelmi kapcsolata, a rokon- vagy ellenszenvből adódó spontán természetű viszonylataik határozzák meg a csoport minőségét.

◆ A szociálpszichológia harmadik jelentős összetevője a **csoportdinamika**, mint munkamódszer, amely *Kurt Lewin* nevéhez fűződik. A berlini egyetem lélektani tanszékén végzett ilyen irányú vizsgálatai (leírásukat l.: LEWIN, K. 1975) eredményeképpen rámutatott arra, hogy a csoport sem kevesebb, sem több, mint részeinek összessége, hanem más minőség. Ennek a következtetésnek az alapja az, hogy az egyén és a csoport között – általános esetben – oda-vissza irányuló hatás figyelhető meg, amely egy sajátos viszonyrendszerben alakul, formálódik, és így az egyének mint individuumok személyiségjegyei, sajátos jellegzetességei is máshogy nyilvánulnak meg a csoportos közegben.

Ez a három irányzat az ‘50-es években ötvöződött tudománnyá, amelynek tartalma, módszertana fokozatosan bővült. Emellett megjelentek más modellek és elméletek is a csoportlélektan terén – főként a ‘60-as és ‘70-es években –, amelyek újabb jelenségeket kívántak feltárni és azok természetét magyarázni. Ezek között viszont sok terméketlen, kiüttalan maradt, és nem hozott újat a diszciplinává szerveződött csoportlélektannak.

Ennek okán napjainkig jellemző az, hogy az újabb vizsgálatok, az igazoló és cáfoló, bővítő és szűkítő szándékú tudományos vizsgálatok a fent nevezett három elmélet valamelyikére, vagy azok valamilyen szintű ötvőzésére alapozódnak.

II. A kiscsoport értelmezése és fő formái

Számos csoportdefiníciót találhatunk a szakirodalmi háttér feltárásakor (CSEPELI, Gy. 1989:65-66; CSÚSZ, K. 1990: 36; Vezetés – szervezés II. 1995:40 stb.). Jelenleg a kiscsoportot elkülönítem a nagycsoport, a közösség, a tömeg, a makrocsoport kategóriáktól, amelyek értelmezését most nem kívánom részletezni, az előbb felsorolt és egyéb szakirodalmak bőséges fogalomtárként funkcionálhatnak ebben a kérdésben. A **kiscsoport** általam alkalmazott definíciója a következő: „...több (5-20) ember olyan társulása, melynek tagjai személyesen ismerik egymást, rendszeresen kapcsolatban vannak, egymásra kölcsönhatást gyakorolnak, közös céljaik vannak, ..., közös erőfeszítéseket tesznek, az együvé tartozás alapján a „mi” élmény tudatosult bennük” (HORVÁTH, M. 1990:175).

A definíció a kiscsoportok **létszámát** 5 és 20 fő között határozza meg. Az ideálisnak tartott csoportlétszám azonban a 7 ± 2 fő, amelynek számadata az emberi figyelem információ-felvételi kapacitását jelzi. Egy ideális kiscsoportban, ahol mindenki mindenkire figyel, így az 5-9 fő közötti létszám a kézenfekvő. Ezt azzal magyarázzák a kutatások, hogy az 5 főnél kisebb létszámú csoportok esetén (még 3 fő – a kiscsoport fogalmában rögzítetteket teljesítve – is tekinthető kiscsoportnak) elveszik a csoportjelleg, a 9 főnél nagyobb szerveződéseknel pedig az egy-egy főre jutó idő és figyelem nem lesz elegendő. Csoportvizsgálatok azt is kimutatták (pl. MÉREI, F. 1988), hogy az ideális 7-es számtól nagyobb létszámú csoportokban már megfigyelhető a klikkesedés, az alcsoportokra bomlás, amely csoportkohéziót rontó tényező lehet, vagy akár a csoport felbomlásához is vezethet. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy 7 főnél nagyobb kiscsoportot nem érdemes kialakítani, hiszen a létszám a csoport céljától, funkciójától is függ, mivel egyes tevékenységek – pl. akár egy amatőr színjátszócsoporthoz – ennél nagyobb létszámot igényelhetnek, ill. az alcsoportokra bomlásnak előnyei – pl. egészséges versenyszellem kialakulása – is vannak. Azonban egyes csoporttípusok kimondottan az említett ideális csoportlétszámmal tudnak hatékonyan működni, ahogy ez a következőkben kiderül.

A csoportjelenségeket olykor kevésbé, máskor viszont jelentősen befolyásolja, hogy milyen **típusú** csoportot vizsgálunk, éppen ezért ajánlatos áttekinteni a fő csoporttípusokat. A nagyobb létszámú csoportokat is besorolhatjuk ezekbe a típusokba, de jelenleg – főként a jellemzésénél – csak azokat a legfőbb jegyeket említem, amelyek általában, létszámtól függetlenül minden csoportra érvényesek, és ezek mellett jelzem a kiscsoportok esetén megjelenő típusbeli vonásokat. A következőkben három jellegzetes tipizálást mutatok be (HORVÁTH, M. 1990; CSEPELI, Gy. 1993; CSÚSZ, K. 1990).

◆ A csoportok formalizáltsága alapján elkülöníthető:

a.) **Formális csoport:** a társadalom fennmaradását, funkcionálását biztosítja. Tagjainak akarától független, alá-fölrendeltségen alapuló munkamegosztása van, merev, rugalmatlan. (Pl. egyetemi szemináriumi csoport, honvéd szakasz, ...) – Ennél a típusnál 20-tól nagyobb létszám gyakrabban fordul elő.

b.) **Informális csoport:** az egyének társas kapcsolatok iránti igénye mentén jön létre. Alulról szerveződő típus, amelynek tagjai önként vállalják a csoporthoz való tartozásukat, mellérendelt tagsági rendszert valósítanak meg. (Pl. baráti kör, egyesület, ...)

◆ Az előbbi elhatárolás kissé más vonatkozásban is megjelenik a szakirodalomban, amikor kimondottan a kiscsoportokról szociológiai-szociális szempontból értekeznek. Eszerint:

a.) **Mesterséges kiscsoport:** valamilyen cél elérése érdekében szerveződik. Hatékony működésének előfeltétele bizonyos körülírt szabályok betartása (pl. feladatteljesítés, tagok kiválasztása adott szempontok szerint stb.). (Ilyenek a tréningcsoportok, témacentrikus csoportok, ... – ezeknél kimondottan a jelzett 7±2 fős létszám az ideális.)

b.) **Természetes kiscsoport:** spontán módon alakul közös cél, érdek, feladat, vagy sorsközösség mentén. (Ilyenek kimondottan az önsegítő csoportok és egyéb közösségek.)

◆ Az egyének tagsági viszonya alapján megfigyelhető:

a.) **Tagsági csoport:** az egyén saját csoportja, amelyben ténylegesen él és tevékenykedik. Ebben olyan előnyökhöz jut, amelyeket magányosan nehezen érne el.

b.) **Vonatkozási csoport:** amely hatást gyakorol az egyénre, bár ő közvetlenül nem tartozik ahhoz. Saját helyzetét ilyen típusú csoportok tagjainak helyzetéhez viszonyítja.

III. A csoportkohézió jellemezhetősége

A csoport optimális működéséről, a tagok csoportidentitásról közvetlen képet ad a csoporttagok között mérhető összetartás, amelyet **csoportkohézió**nak nevezünk. Minél több a közös csoportélmény, az együttes tevékenység, ezeket a tagok annál inkább „...kollektív csoporteffektussá bővítik, mely a csoport belső viszonyulásait, a kohéziót erősíti meg” (SÁRI, M. 1990:145).

A csoportkohéziót vizsgáló kutatók között hazánkban talán a legismertebb *Mérei Ferenc*. Nézete szerint „Kohézió ... azt a csoportdinamikai feszültséget értik, amelyet a csoport tagjai mint együvé tartozást, mint közösségi érzést, mint szolidaritási tudatot élnek át” (MÉREI, F. 1988:185). A magas kohézió azt mutatja, hogy az adott csoportban az együttség élménye feltehetően közösségi tudat-

ban, szolidaritásban és a közös ügyekben való részvétel alakjában egyaránt megnyilvánul. Az alacsony szintű kohézió arra utal, hogy kevés a közös élmény, a csoport tagjai közönyösek az együttes feladatokkal szemben, kevesebb a közös szokás, a tagok között feltehetően soknak van mellékútja, a csoport könnyen széteshet, szétszóródhat.

Tekintsük át a négy fő **kohéziós mutatót** és jelentésüket (MÉREI, F. 1988). Ezek a mutatók leginkább a kiscsoport esetén válnak fontossá. A csoportlétszám növekedésével (kb. 30-35 fő felett) már egyre nehezebbé válik a viszonyok rögzítése és értelmezése a jelentős alcsoportosodás, a bonyolultabb struktúra stb. miatt.

⇒ A **kölcsönösségi index** megmutatja, hogy a csoportban levő személyek hány százalékának van kölcsönös kapcsolata.

$$\text{Kölcsönösségi index} = \frac{\text{kölcsönös kapcsolattal rendelkezők száma}}{\text{csoporttagok száma}} \times 100$$

Minél magasabb az index értéke, annál kevesebb a magányosok száma. Az átlagérték 85-90%, és 55% alatti értéknél már nem beszélhetünk összetartó csoportról, inkább csak valamilyen intézményes forma tartja össze a tagokat.

⇒ A **sűrűségi mutató** megmutatja, hogy egy-egy csoporttagra átlagosan hány kölcsönös kapcsolat jut.

$$\text{Sűrűségi mutató} = \frac{\text{összes kölcsönös kapcsolat száma}}{\text{csoporttagok száma}}$$

Egyes érték esetén mindenkinek átlagosan egy kölcsönös kapcsolata van. A mutató átlagértéke 0.9-1.1 között van. Laza csoportról beszélhetünk 0.8-as érték alatt, 1.1-es érték fölött pedig stabil közösségről.

⇒ A **kohéziós index** az a számérték, amely a csoporton belüli lehetséges kapcsolatok közül realizálódottakat rögzíti százalékos formában.

$$\text{Kohéziós index} = \frac{\text{összes kölcsönös kapcsolat száma}}{\text{összesen lehetséges kapcsolatok száma}} \times 100$$

Az index átlagértéke 10-13%, és 15% fölött már magas kohézióról beszélünk.

⇒ A **viszonzott kapcsolatok mutatója** azt jelzi, hogy a deklarált kapcsolatok hány százaléka kölcsönös.

$$\text{Viszonzott kapcsolatok mutatója} = \frac{\text{összes kölcsönös kapcsolat száma}}{\text{összesen feltüntetett kapcsolatok száma}} \times 100$$

Ennek a mutatónak az átlagértéke 40-50% közötti. Ennél alacsonyabb szám bizonytalan csoportlétre, magasabb pedig stabil kapcsolatrendszerre utal.

A mutatók ismerete és kiszámítása mellett fontos tudni, hogy nem elégedhetünk meg egy-egy mutató vizsgálatával, érdemes a négy értéket összevetni. Ugyanis lehetséges, hogy a kölcsönösségi indexnek és a viszonzott kapcsolatok mutatójának magas a számértéke, a másik kettő viszont alacsony. Ez kimondottan jellemző

például a csoportfejlődés kezdeti időszakában, amikor szinte mindenkinek vagy egy-egy kölcsönös kapcsolata, de nincs stabil csoporthálózat a kapcsolatok, az informálás, a tevékenységek stb. mentén.

IV. A csoportlét rétegeinek jellemzése kiscsoportok esetén

A csoportélmény, a csoporttagokban lüktető „mi-tudat” összetartó ereje valamilyen módon különböző csoportdimenziók együttesének függvénye. A kezdeti szociálpszichológiai vizsgálatok még csak arra keresték a választ, hogy milyen különbség van az egyéni viselkedés és a csoporthelyzetben mutatott viselkedés között (JUHÁSZ, E. 1998:26). Így derült fény arra a jelenségre, hogy más egyének társaságában az egyes személyek feladatvégző tevékenysége módosul. Ez a **szociális facilitáció** jelensége. Ennek alapvető oka az, hogy az egyén meg akar felelni az önmaga felállított reális, ill. ideális énképének (ahogy látni és láttatni kívánja magát), és ez sarkallja másabb viselkedésre. Az általános megfigyelések szerint fizikai területen általában teljesítménynövekedés figyelhető meg mások előtt (pl. sportversenyeken – de ez elmaradhat pl. lámpaláz esetén), míg szellemi síkon általában teljesítménycsökkenésről beszélhetünk (az egyéni kreativitás nem kap elegendő teret).

Más személyek társasága azonban nem feltétlenül jelent csoporthelyzetet. *Kurt Lewin* ehhez kapcsolódó tétele a **kölcsönös függés** (LEWIN, K. 1975), amely szerint a csoportban a tagok egymással olyan kapcsolatokra lépnek, amelyek során egyéni létük kifejezésére is lehetőségük nyílik. Ez tehát egy kapcsolatrendszer tételéül fel a csoporttagok között, ennek a rendszernek pedig különböző megközelítésmódjai, dimenziói vannak, amelyeket a **csoporthelyzet rétegeinek** nevezünk (CSEPELI, Gy. 1989).

A következőkben áttekintem ezeket a rétegeket, és jellemzésüknél a kiscsoportokra érvényes jegyeket emelem ki.

◇ **Interakciós réteg:** Bármely létszámú csoport tagjai egymással kapcsolatba kerülnek valamilyen szinten, hatást gyakorolnak környezetükre, és a környezet is viszont befolyásolja őket. Már 5-6 fős kiscsoport is kialakít a tevékenységek mentén egyfajta pozíció- és szerephálózatot, amely meghatározza kapcsolataik tartalmi, viselkedésbeli oldalát. Ha tényleges feladatfelosztásban nem is történik meg a szerepek elkülönítése, a különböző személyiségek a tevékenységhez való hozzájárulásuk során felmutatnak különböző, akár többféle jellegzetességet, amely valamilyen – önként vagy kényszerítve vállalt – szerep jegyeit hordozza. Alapvetően **konstruktív** és **destruktív szerepköröket** különítünk el, és ezeken belül számos konkrét típust, amelyek egy-egy személynél dominánsan, váltakozva, vagy akár ötvözve is jelentkezők lehetnek. (Pl. a kezdeményező szerepű változtat, újításokat vezet be, és ha erről kellően tájékoztatja a tagokat, akkor az informáló

szerepet is felvállalja.) Kiscsoportok esetén kimondottan jellemző, hogy egy személynek több feladat és szerep jut, mivel létszámuk ezt determinálja számukra.

◇ **Kommunikációs réteg:** Az interakciós kapcsolatok nem nélkülözhetik a kommunikációt, a kapcsolat formai oldalát. A csoportvizsgálatok alapján ez a terület kevésbé tűnik csoportalkotó tényezőnek, inkább csak a csoport állapotának jelzőjeként szerepelhet. A számos elkülöníthető kommunikációs alakzat az ún. **abszolút típustól a láncon át az X alakzatig** terjed (CSEPELI, Gy. 1988:84-85). Ezek közül kiscsoportoknál a kezdeti csoportfejlődési fázisban az **X és Y alakzat** jellemző, és innét fokozatosan haladnak az abszolút típus felé, ahol mindenki mindenkivel fenntart kommunikációs kapcsolatot. Ennek a típusnak az elérésére a 20 fő alatti kiscsoportok a legalkalmasabbak, a nagyobb csoportok esetén ez a létszámproblémák miatt szinte kivitelezhetetlen.

◇ **Norma- és értékteremtő réteg:** Csoporthoz tartozva a közös tevékenységek mentén egységesülni kezd a viselkedés, a gondolkodás, az érzelmi világ. A csoport sok esetben **érdekérvényesítő szervezet**ként funkcionál (sokszor alapvetően emiatt jön létre), amely más csoportokkal vív harcot az érdekei szerint. A közös érdekek hatékonyabb kifejezéséhez egy egységesült norma- és értékrendszer szolgálhat alapul, továbbá ez a szisztéma az egyének számára is megkönnyíti a világ értelmezését. Kiscsoportos keretben gyakrabban megfigyelhető ez a fajta **uniformizálás**, általában már eredetileg is hasonló értékrendszerű egyének kerülnek egy csoportba – főként a ténylegesen informális közösségekben.

◇ **Társas-vonzalmi réteg:** Az egyének a formális közösségekben is keresik társikat a rokon- és ellenszenv mentén, az informális csoportok esetén pedig ez meghatározó csoportalakító tényezőként vehető figyelembe. A csoportválasztás legfőbb alapja a rokonszenvi választás azokkal, akik az egyént pozitívan értékelik és szeretik. A kiscsoportok körében azért is jelentősek a vonzalmi választások, mert a kisebb létszám miatt az ellenszenvek erőteljesebben jelentkeznek (jóval nagyobb az összeütközéseik időbeli lehetősége), a fokozott ellenszenvi megnyilatkozások pedig az agresszió kifejlődése miatt csoportbomlasztó tényezőként szerepelhetnek. (Természetesen más elméletek is léteznek a pszichoanalízis, a behaviorizmus, az alaplélektan területein, amelyek a csoportválasztást különféle képpen magyarázzák.) A tudományos kutatások szerint a csoportok kommunikációs és szociometriai (rokonszenvi választásokat vizsgáló) hálózata jelentős hasonlóságot mutat, mert az egyének elsősorban azokkal a csoporttagokkal lépnek kommunikációs kapcsolatba, akikkel jó (vagy legalább átlagos) társas kapcsolatuk van.

◇ **Vezetés rétege:** A következő fejezetben részletesen vizsgálom ezt a területet kiscsoportok körében, így itt csak annyit kívánok megemlíteni, hogy a csoporthoz tartozik valamilyen – formális vagy informális, esetleg egyszerre mindkét típusú – vezető. Pozícióját, szerepét, funkcióját az adott csoport körében érdemes vizs-

gálni, mivel könnyen megállapítható, hogy más-más jellegű tevékenység nem ugyanazt a vezetőt igényli a csoporttagok közül.

V. A kicsoport vezetése

Ezt a területet a vezetéstudomány külön kutatja (l. pl. Vezetés – szervezés II. 1995), itt viszont elsősorban a vezető és a vezetettek kölcsönhatásának lélektani vonatkozásait kívánom röviden áttekinteni.

A vezetéstudomány definíciója a **vezetésről**: „*A vezetés a csoport feladatainak megvalósításában közreműködő embereknek a csoportcélok elérése érdekében történő mozgósítása úgy, hogy eközben a legnagyobb összhang alakuljon ki az egyéni vágyak, törekvések és a csoport objektív feltételei között*” (HORVÁTH, M. 1990:201-202).

A vezetés lélektanának kulcsaként tehát a vezető és vezetettek kölcsönhatása tekinthető a definíció kínálta kontextusban. Ez a kölcsönhatás azonban javarészt attól függ, hogy a vezetés milyen stílus szerint megy végbe. Ismernünk kell a **vezetési stílusokat** ahhoz, hogy a tagok közötti kapcsolatokat, a különböző csoportlétrétegek mentén megfigyelhető jelenségeket értelmezni tudjuk. A következőkben először az általánosan ismert felosztást jellemzem röviden. A vezető formalizáltsága szerint elkülöníthető:

a.) **formális vezető**: akinek hivatása a vezetés, posztjára kinevezte a felsőbb vezetés, vagy a tagok választották meg előírt választási keretek között;

b.) **informális vezető**: rendelkezik azokkal a személyes tulajdonságokkal, amelyek segítségével képes mások irányítására és környezete is vezetőnek ismeri el.

A két kategória meglehetősen merev elkülönítést jelent. Környezetében bizonyára mindenki ismer olyan formális vezetőket, akik egyben informális síkon is vezetőnek tekinthetők, ill. olyan személyeket, akik informális vezetőből váltak formális vezetővé is. Így a két szélső vezetői stílus fogalmának tartalma között átmenetek is feltételezhetők.

Tudományosan a legelismertebbek a *Kurt Lewin*-féle vezetési módszerek (LEWIN, K. 1975), amelyeket röviden jellemzek és várható csoportbeli megnyilvánulásukra reflektálok:

a.) **Autokratikus (tekintélyelvű) stílus**: A merev kontroll jellemzi, a vezető parancsokat ad és egyedül dönt, kijelöli a célt, ellenőrzi a teljesítést. A csoportban magas a teljesítményszint, bár ez nem az érdeklődés mentén alakul ki, mivel az egyéni szükségletek kielégítése alacsony szintű. A tevékenység agresszív, rideg körülmények között zajlik, a tagok átveszik a vezető stílusát a társaikkal szemben. Egy idő után csökken a figyelem, fokozódik az érdektelenség, a csoporttagok között menekülési vágy észlelhető.

b.) *Laissez-faire (passzívan engedékeny) stílus*: A vezető messzemenően enged mindent, anélkül, hogy beavatkozna. Alapfeltevése az, hogy a csoportban maguktól is kibontakoznak a produktív erők, csupán elegendő lehetőséget kell ehhez biztosítani. A közös csoporttevékenység minimális az érdeklődés szinte teljes hiánya miatt, egyes csoporttagok terrorizálhatják társaikat és megpróbálják átvenni a vezetést. A csoport klikkekre bomlik, amelyek között egyre erőteljesebb lesz a rivalizálás, amely a csoport teljes széteséséhez vezethet.

c.) *Demokratikus (szabad) stílus*: A csoportvezető kezében marad az irányítás, de lehetőséget teremt a csoport közös döntésére. Tanácskérés esetén a vezető alternatívákat javasol, amelyekből a csoport szintén közösen választ. Az ellenőrzés a csoportvélemény és a vezető objektivitásra törekvő nézetei mentén történik. A csoportban erőteljes az érdeklődés a közös tevékenység iránt, nagy mértékben kibontakozik az egyediség és a kreativitás. A demokratikus gyakorlat elsajátításával a csoport a vezető távollétében is hatékonyan tud működni.

Ezeknek a jegyeknek a meglétét hatékonyan lehet igazolni olyan csoportkísérletekkel, amelyeket például *Csepeli György* és kollégái végeztek (CSEPELI, Gy. 1980; 1989). Ezeknek a vizsgálatoknak további hatékony eszköze lehet az **interakció-elemzés**, vagy a csoport **folyamatelemzése** megfigyeléses-rögzítéses módon.

VI. A társas mező vizsgálati lehetőségei

Ez a terület a *Jacob Moreno* nevéhez fűződő **szociometriai** munkamódszerrel elemezhető kiválóan. A mérési mód a rokonszenvi választásokra koncentrál, és ezek feltárásával alkot modelleket. A vizsgálatnál érvényesülniük kell bizonyos **alapszabályoknak** (MÉREI, F. 1988:51-59), amelyek közül a főbbek vázlatosan:

- * Valós helyzet, reális közösség vizsgálata.
- * Szubjektív kérdésekre rokon- vagy ellenszenvi választás kérése.
- * Negatív (ellenszenvi) választások lehetőség szerinti mellőzése (főként 18 éven felüliek tiltakoznak ilyen jellegű kérdések ellen).
- * Az adott csoportra vonatkozó, minél konkrétabb kritériumokra irányuló kérdések alkalmazása.
- * Lehetőleg maximum 3-3 név kérése az egyes kérdésekre.
- * A felmérés instrukciókkal való ellátása.

Minden egyes szabály fontos, az eltérések esetén a válaszok értékelése jelentős nehézségekbe ütközhet. Így például, ha 3-3-nál több nevet tüntetnek fel a csoporttagok az egyes kérdésekre, olyan kusza kapcsolatrendszert kapunk, amelyet akár lehetetlenség ábrázolni.

A felmérés következő lépéseként érdemes készíteni egy úgynevezett **szociomátrixot**, amely két tengelyén a csoporttagok azonos sorrendű névsorával

alkalmas a kapcsolódások összefoglalására. A szakirodalom két lépéses mátrixkészítést javasol:

- 1.) **Kölcsönösségi táblázat** készítése, ahol a kapcsolódási mezőkben + jelekkel jelöljük a választásokat, és ezek közül vastagon szedve, vagy bekarikázva emelhetjük ki a kölcsönös választásokat.
- 2.) Az **átrendezett kölcsönösségi táblázat**ban a társas mező struktúrájának megfelelő oszlopeltolásokkal áttekinthetőbbé válnak a kölcsönös kapcsolatok (átlós irányban).

A táblázatok elkészítése után viszonylag egyszerűen felvázolható a vizsgált társas mezőt alkotó kapcsolatok térképe, a **szociogram**. Felvázolásakor a különféle társas alakzatok ábráit használjuk. Ezek között elkülönítünk **magányos, páros helyzetű, lánchelyzetű, csillaghelyzetű** és különféle **zárt alakzatokat** (a lehetséges alapalakzatokat a *Melléklet* tartalmazza, ezek természetesen számtalan módon kombinálhatók, bővíthetők). A teljes háló elkészítésénél a következők az **irányadók**:

- minden személyt bekarikázott szám jelöl;
- a vonalak a személyek között kölcsönös választást jelölnek;
- az egyoldalú kapcsolatokat nem tüntetjük fel, de az értelmezésben felhasználjuk (a kohéziós mutatók számításához is szükség van ismeretükre);
- a több kritérium alapján történő kölcsönös választást több párhuzamos vonal jelöli a személyeket szimbolizáló bekarikázott számok között;
- kiindulásképp érdemes a szociomátrixon legtöbb kölcsönös kapcsolattal rendelkező személlyel kezdeni az ábra elkészítését;
- a magányosan és párban elhelyezkedő személyek peremen helyezkedjenek el (lehetőleg azon személyek oldalán, akikkel egyoldalú kapcsolatuk esetlegesen fennáll);
- a legegyszerűbb alakzatokban érdemes ábrázolni.

Az eddigiekben leírtaknak egy magasabb fokú, szélesebb körű értelmezési lehetőségeket rejtő változata a **több szempontú szociogram** alkalmazása. Ez nemcsak az egyén helyét mutatja meg a társas mezőben, hanem a közösséget is jellemzi, valamint problémák megítéléséhez is támpontot ad (pl. van-e lehetőség közös normák létrejöttéhez; ragaszkodnak-e a tagok a közösségükhöz stb.). Ennél az előző irányelvek két ponton módosulnak.

Az egyik módosítás a szociometriai felmérésre vonatkozik, ahol a kérdések már nemcsak szimplán a rokonszenvi választásra alapulnak. Fő kérdéscsoportokat különíthetünk el, amelyekhez legalább 1-1 kérdést kell rendelnünk a vizsgálat során. Ezek a **kategóriák**:

- ⊕ rokonszenvet feltételező kérdés(ek);
- ⊕ közösségi funkcióra vonatkozó kérdés(ek);
- ⊕ egyéni tulajdonságokra, képességekre vonatkozó kérdés(ek);

⊕ a közösségi helyzetre, érvényesülésre vonatkozó kérdés(ek).

A négy kérdés csoport súlyozható is. Így például, ha főként a rokonszenvi választásokra vagyunk kíváncsiak, de ezt a területet szeretnénk árnyalni is, akkor az első kérdés csoportban több kérdést is felteszünk, a többi dimenzió esetén pedig csak 1-1 mozzanatot firtatunk.

A másik módosítást a szociomátrixok elkészítésénél kell alkalmaznunk. Itt anynyi történik, hogy a + jelek helyett annak a kérdésnek a sorszámát tüntetjük fel, amely szerint választotta az egyén a társát. Ez kiegészíthető még ún. gyakorisági táblázattal, amelynél a különböző kritériumok szerint összesíthetjük a választásokat.

Összegzés

A csoportkutatások számos dimenzióját lehetett volna még vizsgálni, ám a szűken vett csoportlélektani kategóriák főbb ismérveinek ezek tekinthetők. Nem foglalkoztam olyan megközelítésekkel, amelyek a szociálpszichológia tágabb köréhez (pl. sztereotípiák, attitűdök, szerep stb.), ill. a szociológia területéhez (pl. szocializáció, identitás, konformizmus stb.) tartoznak szorosabban. A leírt ismeretek birtokában azonban hatékonyan elemezhető bármely kiscsoport annak akár szerkezetét, fejlettségi szintjét, problémáit, akár egyéb csoportlélektani kategóriáit illetően.

A csoport kutatása számos szakterületen lényeges – voltaképpen mindenütt, ahol emberek különféle összeverődéseivel foglalkoznak. A csoportjelenségek ismerete az általános csoportcélok (pl. társas együttlét, közös tevékenység, szórakozás stb.) keretében együttlevő csoportok hatékony kezelése mellett egyéb, specifikus típusok esetén is nélkülözhetetlen. Ilyen lehet egy kisebbségi, deviáns, vallási vagy egyéb szerveződésű közeg. A csoportvezetőnek ekkor a jó csoportmunkához a laikus szemlélődésen túlmutató információkra van szüksége, amelynek vázlatos alapjait kívántam megadni tanulmányom segítségével.

Felhasznált irodalom

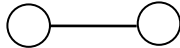
- CSEPELI, György (1980): Előítételek és csoportközi viszonyok. Válogatott tanulmányok. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- CSEPELI, György (1989): A szociálpszichológia vázлата. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó
- CSEPELI, György (1993): Bevezetés a szociálpszichológiába. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó
- CSÚSZ, Klára (1990): Csoportlélektan. [Családsegítés, mentálhygiéné módszertani füzetek sorozat II. kötet.] Bp., HÍD Családsegítő Központ
- HORVÁTH, Margit (1990): A közművelődés pszichológiai, andragógiai alapjai. Bp., Tankönyvkiadó
- JUHÁSZ, Erika (1998): Az ifjúkorúak és animálásuk főbb kérdései. Szakdolgozat. Debrecen, KLTE
- LEWIN, Kurt (1975): Csoportdinamika. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- MÉREI, Ferenc (1988): Közösségek rejtett hálózata. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- PATAKI, Ferenc (szerk.) (1980): Csoportlélektan. Bp., Gondolat Kiadó
- SÁRI, Mihály (1990): Az alulról szerveződő, autonóm kulturális csoportok művelődési és nevelési folyamatának kérdései. [Acta Andragogiae et Culturae sorozat 11. szám.] In: DURKÓ, Mátyás – SZ. SZABÓ, László (szerk.): A felnőttkori nevelés sajátosságai és társadalmi funkciói. Debrecen, KLTE, 135-152. p.
- Vezetés – szervezés I-II. (1995): Bp., Aula Kiadó

MELLÉKLET
Az alapvető csoportalakzatok (MÉREI, F. 1988)

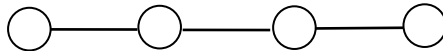
magányos

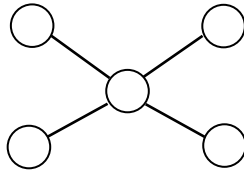
páros

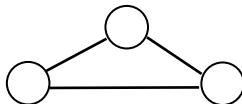
lánc

csillag

zárt háromszög

zárt négyszög

